

nem valami anonim hivatallal állnának szemben, hanem név szerint is ismernék azokat, akik valóban felelősek a határozatért. A tiszta, világos, átlátható „transzparens” határozatok — amelyeknek az előkészítését és létrejöttét nem burkolja titok és homály — ma is hatékonyan és meggyőzően képviselhetnék az egyház örök igazságait a világban.

Felhasználó irodalom: 1. XI. Pius pápa „Quadragesimo anno” kezdetű apostoli körlevele a társadalmi rend megújításáról, 5. kiadás, Budapest, 1942. 8. o. (QA.) — 2. XIII. Leo pápa apostoli körlevele a munkások helyzetéről (Rerum Novarum), Budapest, 1931. 1–12. o. — 3. O. v. Nell-Breuning: Stimmen der Zeit 96/1971/289–296. o. — 4. Dr. Közi–Horváth József: Proletárok megváltása. Budapest, 1936. 39. o. — 5. E. Betti: Allgemeine Auslegungslehre als Methodik der Geisteswissenschaften. Tübingen, 1967.

HEGYI BÉLA

A TÖRTÉNELEM ÜZENETE

I.

Kétezer évvel ezelőtt jött el Krisztus, hogy „békét hirdessen a távollevőknek és békét a közelieknek” (Ef 2,17–18), egyetértésre, tökéletesedésre, szeretetre szólítsa föl a világot, mert csak akkor lesz vele „a szeretet és a béke Istene” (2 Kor 11–12). A „béke fejedelmé”-nek szavai azonban mintha két évezred alatt sem tudták volna kibékíteni az embert önmagával és Istennel.

Immanuel Kant *Örök béke* című tanulmányában az emberiség aranykorát mint egy nagyon-nagyon távoli jövőt említi, melynek egyetlen előfeltétele van: az erkölcs és a politika harmóniája. Javaslatait ma már nemzetközi okmányokba foglalják, szerződések és alkotmányok rögzítik, de nem vesztettek semmit időszerűségükből: „Egyetlen állam se avatkozzék be erőszakkal más ország rendjébe és kormányzásába”; „Az állam ne csináljon adósságokat háborúskodásaival, mert ezzel belső életét, polgárainak jólétét és emberségét rendíti meg”; „A nemzetközi jognak a szabad államok szövetségén kell alapulnia”; „Az állandó hadsereget idővel fel kell számolni”. De mit tegyenek a politikusok, ha a válságokat nem tudják megoldani másként, csak fegyveresen? Ha nincs, aki őket konfliktusok esetén mérsékleltre intse? Kant kész a válasszal: „Forduljanak a filozófusok maximáihoz, amelyek az általános béke lehetőségeire és feltételeire vonatkoznak”. A klasszikus német filozófia szülőatyja kétszáz évvel ezelőtt írta le ezeket a sorokat, de sem előtte, sem utána nem volt a filozófusoknak elég erejük ahhoz, hogy megakadályozzák a vérontást, bölcsességük csitítsa az ellenségeskedést és érvekkel győzzék meg a szemben álló feleket. Az általános béke és az egyetemes jólét — bár úgy tűnik, egyre közelebb kerülünk hozzá — még mindig várat magára.

Mi hát a történelem üzenete?

II.

Nemcsak feltételezzük, hanem — a megelőző korok nézeteivel ellentétben — tudatosan valljuk is, hogy a történelem az emberiség történelme. Nem egyes kultúrák történelme, mint Oswald Spengler látta, melyek egymástól elszigetelten ugyanazon léttörvény változásait ismétlik, prosperitások és kataklizmák hordozói; nem fajok, nemzetek, kontinensek történelme, ahogy Montesquieu, Rousseau vagy Comte gondolta; nem is kiemelkedő személyiségek látomásainak megvalósulása, mint Francis Bacon és Descartes képzelte, hanem az emberiség egészének történelme, az emberiség szükségleteinek, az anyagi és szellemi javak mind teljesebb birtoklásáért vívott küzdelmének a történelme. Csak az egyes ember érzi azt, hogy a társadal-

mak mozgása, a történelmi folytonosság úgy hat a világ alakulására, mint a végzet, vagy mint az ember nagy és befejezhetetlen kalandja, melyet önmaga felülmúlásáért, a soha meg nem elégtel tökéletesedéséért vállal. Mert végül is mit jelent az egyes ember a természetben, a történelemben? Semmi a végtelenhez viszonyítva és minden a semmihez képest, középpont a semmi és a végtelen között. Mérhetetlen távolság választja el a két véglet megértésétől, a dolgok célja és lényege gyakran áthatolhatatlan titok számára, képtelen felfogni a múltját, melyből kiszakadt, és képtelen megérteni a végtelent, mely a jövője. De ugyanakkor ráébred arra, hogy mégis érdemes ennek a „regényes” vállalkozásnak a törvényeit tanulmányoznia, mert „a törvény legrövidebb, általános képletben fejezi ki az ezernyi jelenség egybevágó voltát. A törvénynek történelmi értéke van. Sohasem létezett ránk nézve a törvény a jelenségek előtt, hanem csakis a jelenségekben fedeztük föl azt” (Moleschott). S mivel értelmes összefüggésekre talál a jelenségek között, amelyekből szükségszerűségekre következtethet, az ember szerkeszteni is akarja a törvényt, irányítani is szeretné az eseményeket: részt kíván venni a történelemben, minthogy „sok és szép célt szolgálnak az igazságszerető és mérsékelt férfiú tettei” (Arisztotelész).

A történelem azonban nem egyetlen, kizárólagos és személyek vagy csoportok által megbízhatónak minősített tételt igazol, mint például a „haladásét”, a gazdasági fejlődését, a jó győzelmet a rossz felett vagy a szabadság érvényesítését. Az ilyen mindent átfogó, de mégiscsak a jelenségek egy részét feldolgozó, a kétségbevonhatatlan igazság mezében tetszelgő meghatározások a történelmi valóságtól idegenek, mert valamiképpen megfelelnek az egészről, a dolgok egyetemes vizsgálatáról, és ha azt a hiedelmet keltik is, hogy az egészhez vezető kulcsot adják a kezünkbe, csak hiányosságaikra hívják föl a figyelmet. Hol az összefüggések tárgyilagosságtól zárkóznak el, hol az oksági kapcsolódások mechanizmusának, a véletlenek vagy egyéb befolyásoló tényezők aktív szerepétől.

A történelem mibenlétéről alkotott felfogás sokáig vitatott volt, amíg csupán a politikára és a hatalmi törekvések vizsgálatára korlátozódott, mert egyedül ezek ismeretében nem lehetett a történelem kérdéseire teljes biztonsággal megfelelni. Minden lét történelmi, tehát időben lezajló, ideiglenes folyamat, így a természet története, a föld és az égbolt változásai is. De ha most történelmen, prefixum nélkül, az ember cselekvéseinek és szenvedéseinek rendszerét, a társadalmak, világnézetek kialakulásának és elévülésének történetét értjük, akkor tulajdonképpen a forradalmak történetére kell utalnunk, melyet Marx ekképpen fogalmazott meg: „...nem a kritika, hanem a forradalom a hajtóereje a történelemnek, sőt a valóságnak, a filozófiának és az elmélet egyéb fajtáinak is”. Ha most ezt a forradalmat nem mint politikai harcot, erőszakos akciót fogjuk fel, hanem mint a tudat (gondolatrendszerek és intézmények) dinamikus, mélyről fakadó megújulását, melyet a filozófiában egy Aquinói, egy Marx vagy egy Teilhard, az egyházban napjainkban a II. vatikáni zsinat, a történelemben pedig a szocialista társadalmi rend fejez ki, akkor végképp elavultnak tekinthetjük azt a régi szemléletet, amely egyformán és külön-külön számításba vette a teremtés, a tudás, a kutatás és a hit területeit, a hatalom gyakorlása folytán kialakult helyzetet, a civilizáció fokát stb., hiszen nem hozhatott létre hiteles történelemtudományt s egyben hiteles történetírást is.

III.

Szent Ágoston a történelmi összefüggések feltárásával „sub specie aeternitatis”, az örökkévalóság nézőpontjából szemlélve, úgy látja, hogy a történelem nem más, mint Isten terveinek megvalósulása az időben, amit a nép — olyan embersokaság, melyet a közös értékek szeretete egyesít — visz véghez. Aquinói Szent Tamás szerint a világ népei Isten akaratából egyetlen nagy nemzetközi egységhez tartoznak, melynek törvénykönyve a tízparancsolat és célja a minden emberre kiterjedő szeretet. A történelem feladata mindenekelőtt e törvénynek és célnak a védelme és kiteljesítése, mely csak ha az egész népek része van a hatalomban, válhat a béke biztosítékává. Az állam erkölcsi organizmus, egymásra utalt személyek közössége,

melyben az egyed mint rész viszonylik az egészhez, s ezért a köz érdekét a saját érdekei elé kell helyeznie. Történelmi hivatása, hogy olyan létfeltételeket teremtsen, melyek között a polgárok földi jóléte a transzcendens elkötelezettséggel párosul. Hegel a történelmet mint „a szabadság fogalmának fejlődését” látja, mely magában foglalja a művészetnek, a vallásnak és a filozófiának mint az emberiség, mint a társadalmi ember tevékenységének történetét is. „A vallások története egybeesik a világtörténelemmel.” A század elején Prohászka Ottokár is felismeri, hogy „a történelem folytonos változást tüntet föl, amely változást az alsó néprétegek fokozatos emelkedése s a tűrhetőbb, emberi létnek általánosítása jellemzi. A társadalmi osztályok kialakításában legfőbb szerepet játssza a munka megosztása, tehát a termelés módja. A társadalomnak uralkodó osztályai nehezen értik meg az evangélium alkalmazását, s a társadalmi átalakulásokat átlag nem ők, hanem az osztályharcok intézik.” A történelmet „két közkívánalom” mozgatja: a fejlett, magas fokú szabadság és műveltség, valamint az eleven társadalmi közösség létrehozása.

Teilhard egész emelkedő dialektikájában a történelem az egylényegű minden-ség két szélső pontja között van meghatározva, az idő-tér viszonylatán kívül, azaz a csillagászat primitív atomja és az Omega-pont között. A kozmikus időtartam kiterjedésének és ugyanennek az időtartamnak a folyamatában két „ugrás” játszódik le: az élet megjelenése, amikor a nyers anyag a sejtállapotba megy át, és a gondolkodás megjelenése, amikor feltűnik az eszmei lét, a lelki élet előfeltétele. Mindkét ugrás a konvergencia jegyében történik, az elemek bizonyos állapotának „kúpos” struktúrája szerint. Ezek a fejlődéstörténetnek olyan pillanatai, amelyek — „az emberiség nagy stelláris óráinak megfelelően” (Stefan Zweig) — a kozmikus fejlődést hangsúlyozzák. Az emberiség fejlődése, a mozzanatok felemelkedése egy krisztó-kozmikus egységig azt jelenti, hogy a történelem Krisztus felé tart, a történelmi folyamatok végén maga Krisztus áll, távol a kódös filozofikus utaktól, „a sorsdöntő pillanatok lángoló intuíciójába helyezve”. Isten nem a világon kívül, hanem velünk él a világban, a történelemben, minden eljövendőben. Bár az evolúció megfordíthatatlan, irreverzibilis, de az ember fejlődése még nem fejeződött be, útja az ultrahumanizáció, minél inkább megközelíteni az emberarcú Istent, Krisztust s valahol, valamikor eggyé válni vele.

IV.

Ha a történelem mindannak a történetét nyújtani akarná, amit az ember a politikában, hadászatban, technikában és kultúrában véghezvitt, enciklopédiát kapnánk, nem történelmet. Sokan függetleníteni próbálták magukat a politikai történelem fogalmától és az enciklopédikus megköötöttségektől. Azt írták meg egy adott korról, ami az emberi sorsra nézve számukra lényegesnek tűnt: a politikai, társadalmi, művészeti és vallási formákat. Semmiféle szabályhoz nem alkalmazkodtak, nem utánozták a hagyományos történetírást. Amikor egy történelmi tájat vagy a világtörténelem új hajtásait szemlélték, csupán annak regisztrálására szorítkoztak, amely véleményük szerint alapvetően meghatározta a meglévő vagy születőben lévő társadalmi viszonyokat. Így tett például Voltaire is a XIV. Lajos kora és H. G. Wells is *Világtörténelem* című művében. De ezekről a szubjektív, majdhogynem ad hoc jellegű munkákról mégsem beszélhetünk ma már másképp, mint értékes kísérletekről.

A nagyrészt politikai színezetű régi történelem-fogalom talán védhető is lenne, ha a szó jelentését úgy értelmeznénk, ahogy Arisztotelész, aki a történelemírásban a politikától megtagadta az elsőbbséget, mert rajta a háborúkat, hatalmi küzdelmeket, az uralkodók praktikáit értette. Kétségtelen, hogy mindezek jelentős befolyást gyakoroltak az emberi sorsra, de sohasem csináltak történelmet, nem teremtettek döntő fordulatokat. Történelmet ugyanis csak az egyének összességével, „az egyesült egyének hatalmával” lehet alkotni, függetlenül az egyének világnézetétől. Ezért a politika manapság jóval többet ölel fel. Az államot és a társadalmat is magában foglalja, melynek látszólagos ellentéte az egyes ember, a *privatus*

vagy *idiotés*. A politika egyre inkább az egyes embernek az állam ügyeiben való felelős részvételét, az állam feladataiban és irányításában való jártasságát tűzi ki célul.

V.

A történelmi tapasztalatok, az eddig létrejött társadalmi formák azt igazolják, hogy „a kereszténynek mondott állam az állam keresztényi tagadása, de végképp nem a kereszténység politikai megvalósulása”. Nem véletlen tehát, hogy a történelmi materializmus eljutott az ateista állam megalkotásáig, melynek „nincs szüksége vallásra politikai beteljesüléséhez. Meglehet vallás nélkül is, mert benne a vallás humánus alapja világi módon megvalósul” (Marx). A kereszténynek ma meg kell tanulnia ilyen államban élni és dolgozni, mind tevékenyebben részt venni a „vallás humánus alapjának” „világi módon” történő érvényesítésében, olyan közösségben, amelyben senki sem szenved szükségét és amelyben nem mások kárán szerzünk szabadságot és elismerést magunknak.

Egbert Höflich úgy véli, hogy Marx valóság- és igazságfogalma, amennyiben azt folyamatnak, feladatnak és jövőnek tekinti, közelebb áll a keresztény hithez, mint Arisztoteleszé, mert a hitnek fel kell ismernie a jövő formálásában rejlő feladatait. Harvey Cox, bár elhatárolja magát a társadalmi elkötelezettség abszolutizálásától, sürgeti a benső elmélyülés és a társadalmi szolgálat összhangját. Ez a szocialista társadalmi viszonyok között úgy mehet végbe, ha a keresztények Isten számára a fejlődés tartós támaszai lesznek. A keresztényeket mindeddig abban a hiedelemben nevelték, hogy az Istenhez való eljutás érdekében mindenről le kell mondaniuk. Most felfedezik, hogy nem üdvözülhetnek, csak a világegyetemen és meghosszabbításán keresztül. Azelőtt Istent imádni pusztán annyit jelentett, mint Őt a dolgok fölé helyezni, azokhoz viszonyítani és azokat neki feláldozni. Most elsősorban annyit jelent, mint testestől-lelkestől a teremtő cselekvés részeseivé válni s csatlakozni Istenhez a világ kiteljesítésében, a történelem formálásában. Hajdan a világtól elszakadni annyit tett, mint nem érdeklődni a földi folyamatok iránt, ma ellenben, hogy fokozatosan túlszárnyaljunk minden igazságot és szépséget, az irántuk tanúsított szeretet erejével. Beletörődni egykor annyi volt, mint passzívan elfogadni a világegyetem meglévő feltételeit, de ezt ma már csak az elernyedő, könnyen fáradó harcos engedheti meg magának, aki elveszítette a reményét és a hite is alig-alig tartja meg.

Jézus mindig elutasította a politikai Messiás-uralmat. A keresztény kinyilatkoztatás sem kifejezetten, sem burkoltan nem tartalmaz politikai elméletet vagy útmutatást, mert lényegében az üdvösség tanítása. Gyakorlati megvalósításának vannak ugyan társadalmi hatásai, de ezeket a kinyilatkoztatás nem határozza meg egyértelműen, kivéve néhány fontos negatív követelményt (Ne ölj...). Minden más az üdvösség-tanításnak nem tárgya, hanem következménye, amelyet az alkalmazás és kifejezés síkján a keresztények mérlegelése és kiválasztó döntése közvetít. A hivatalos egyház e kérdésben igyekszik a háttérben maradni, mert különben felruházna egy véleményt az igehirdetés tekintélyével, aminek visszahatásaként az igehirdetést egyszerű vélemény-nyilvánítássá fokozná le. Ha az egyház nem az önmagában rosszról nyilatkozik, akkor arra intheti és buzdíthatja híveit, hogy politikai-társadalmi téren is a hitből éljenek és munkálkodjanak, szakítsanak az önzéssel, a hatalom- és birtoklás-vágygal, keressék az igazságosságot, gyakorolják a felebaráti szeretetet, sajátítsanak el megfelelő szaktudást és korszerű műveltségre tegyenek szert, mindenkor mozdítsák elő a közjót és vegyenek részt a társadalom építésében. Ezek ugyan bizonyos értelemben üres kifejezések, mert nem vezetnek gyakorlati döntésekhez, mégis irányt mutatnak és elhatárolnak más magatartásoktól. Csak ezáltal juthat el a kereszténység odáig, amit Prohászka annak idején így fogalmazott meg: „Meg vagyok győződve, hogy az egyház ez irányba fog haladni, hogy egyre lelkebb, erkölcsibb lesz, úgy érve ezt, hogy tekintélyét nem a kard, nem a diplomácia, nem is a kormányok, hanem a hívő népek szeretete s ragaszkodása által érvényesíti”.